
R a s p r a v e

Sveučilište u Splitu
Katolički bogoslovni fakultet
e-mail: acondic@kbf-st.hr

UDK: 25 "1945/1952"
261.7 "1945/1952"
Pregledni znanstveni rad
Primljeno 7/2011.

DRUŠTVENE OKOLNOSTI I PASTORALNI RAD U HRVATSKOJ OD 1945. DO 1952. GODINE NA TEMELJU PASTIRSKIH PISAMA

Alojzije Čondić, Split

Sažetak

Pisac u članku prikazuje društveno-kulturne okolnosti u doba komunističke vladavine od svibnja 1945. do godine 1952., posvjeđujući njezin utjecaj na pastoral. Služeći se povijesnoprosudbenim načinom, raščlanjuje nekoliko biskupskih pisama iz tog mračnog razdoblja, na temelju kojih prosuđuje odnos državne uprave u bivšoj državi i Crkve. U prvom dijelu raščlanjuje Pastirsko pismo iz 1945., a u drugomu se osvrće na upute nad/biskupa Bonefačića i Stepinca u odnosu na partijski zakon o ženidbi iz 1946. godine. U trećemu dijelu donosi biskupsko pismo predsjedniku Titu, prikazujući odnos vlasti prema Crkvi i narodu. Premda u članku upućuje na određenu povezanost komunističkoga i današnjega društvenoga ustroja, na koncu izvodi dublji bogoslovno-pastoralni osvrt.

Ključne riječi: biskupi, Crkva, komunizam, pastoralni rad, progoni, vlast.

UVOD

Za pastoralnog posjeta Hrvatskoj 4.-5. lipnja 2011. papa Benedikt XVI. u Hrvatskomu narodnom kazalištu u Zagrebu reče: "Treba spominjati te začetke, pa i zbog povijesne istine, i vrlo je važno znati pomno iščitavati te korijene... Valja shvatiti

zašto i kako je do toga došlo.”¹ Tijekom opće povijesti, a tako i u našoj nedavnoj, bilo je onih koji su podupirali sustavni zator kršćanskoga duha. Važno nam je, kako reče Papa, ‘zbog povijesne istine’, a i budućih naraštaja, otkriti *zašto* i *kako* se komunističko vodstvo obrušilo na Crkvu i kako je Crkva pastoralno radila i odgovorila na te izazove u mračno doba komunističkoga zlosilja.

Poznata komunistička uzrečica glasila je: *Smrt fašizmu – sloboda narodu*. Neupitno je da zloglasni fašizam treba osuditi. No, sukladno naslovu, želim predočiti drugi dio krilatice: *sloboda narodu*, odnosno kakvu je slobodu narod proživljavao u poraću, tj. od 1945. do 1952. godine. Je li narod zaista bio slobodan ili je to bila ‘egipatska sloboda’? Koje su bile posljedice za narod i pastoral? U rasvjetljivanju tog razdoblja posegnut ću za bitnim crkvenim spisima, kao što su: *Pastirsko pismo biskupa od 20. rujna 1945.*, *Okružnica biskupa Bonefačića i Stepinca o braku i obitelji*, iz travnja 1946., te *Memorandum biskupa*, od 26. rujna 1952. godine, a i drugima.

1. PASTIRSKO PISMO OD 20. RUJNA 1945.

Napetosti između Vlade FNRJ, na čelu s komunističkim vođom Josipom Brozom zvanim Tito (1892.-1980.),² i Crkve izbile su pri koncu rata, u ožujku 1945. godine. Zagrebački nadbiskup Alojzije Stepinac, u pisanomu prikazu stanja između državne vlasti i Crkve zastupniku Svete Stolice u Beogradu mons. Josephu Patricku Hurleyu, 2. ožujka 1946. godine, piše kako je Vlada u Zagrebu zahtijevala da se već u srpnju 1945. godine održi sastanak biskupskih konferencija očekujući od biskupa odobrenje njihovih stavova. Ranije održavanje sastanka, piše Stepinac, nije bilo moguće, jer je najprije trebalo na djelu vidjeti

¹ Benedikt XVI., *Susret s predstavnicima civilnoga društva, političkog, akademskog, kulturnog, gospodarskog života, s diplomatskim zborom i s vjerskim čelnicima. Obraćanje Svetoga Oca Benedikta XVI.*, u: Papa Hrvatima. Svi papini govori, Zagreb, 4.-5. VI. 2011., Verbum, Split, 2011., 11.-12.

² O liku i zlodjelima J. B. Tita, usp. S. Eiletz, *Titove tajanstvene godine u Moskvi 1935.-1940.*, Metropress, Zagreb, 2008. P. Simić, *Tito. Fenomen stoljeća. Prva politička biografija*, Zagreb, 2009. Tito je htio Crkvu odvojiti od Rima, rekavši: “Ja bih želio, da vidim, da Katolička Crkva u Hrvatskoj sada, kada imamo sve uslove tu, da ima više samostalnosti. To bi želio, to je osnovno pitanje, to je pitanje, koje bi mi željeli riješiti, a sva ostala pitanja, to su sekundarna pitanja, koja će se lako riješiti.” *Predstavnici klera kod maršala Tita*, Službeni vjesnik Zagrebačke nadbiskupije, 32 (5. X. 1945.), 2, 2.

ponašanje tadašnje vlasti, pa je Konferencije sazvao na sastanak 17.-22. rujna 1945. u Zagrebu. Do tada su se sasvim jasno očitovali rad i namjere komunističke vlasti, a išle su za usvajanjem socijalističkoga društvenog uređenja, uništenjem svih njegovih političkih protivnika i stvarnim zarobljavanjem hrvatskoga i slovenskoga naroda. Biskupi nisu šutjeli, pa su vjernicima poslali *Pastirsko pismo*³, prikazavši stanje i zahtjeve, koje su dotada upućivali Vladi, glede progonjenosti Crkve i vjernika.⁴ Preostaje nam vidjeti što su biskupi naglasili u tomu *Pismu*.

1.1. Uvodni dio Pisma

Nositelji komunističkoga zlosilja su se, i prije nego su zauzeli vlast u Hrvatskoj, početkom svibnja 1945., odlučili obračunati s Crkvom, nadzirući je na svim ustrojstvenim razinama. Budući da još tada nisu imali osobit međunarodni položaj, Crkvu su, koju su smatrali glavnim i dobro ustrojenim neprijateljem, nastojali sustavno osporavati i progoniti. Biskupi su upozoravali vlast na zla koja su namjerno provođena na svim razinama. Na početku zasjedanja Konferencije izravno su poslali pismo Titu, iznoseći prigovore, koje su već u više navrata slali njemu i drugim članovima vlasti. On nije odgovorio, pa su poslali pismo vjernicima kao poslanicu, koja je imala velik odjek u javnosti.

U uvodnomu dijelu Poslanice biskupi najprije zahvaljuju Bogu što je završio rat, koji je 'iskvario čovječanstvo, kao nijedan

³ *Pastirsko pismo s općih Biskupskih konferencija 20. rujna 1945. u Zagrebu*, u: Nadbiskupski arhiv u Splitu (dalje: NAS), S-M Župni arhiv Brela, Spisi, 1945. Opću Biskupsku konferenciju činili su svi katolički biskupi svih biskupija bivše države i svi su nad/biskupi potpisali *Pastirsko pismo*. Poslali su okružnicu svećenicima, 21. IX. 1945., a nadbiskup Štepinac je sadržaj toga Pisma, u kraćemu obliku, 22. IX. 1945. godine, poslao Titu. *Pastirsko* je pismo objavljeno na talijanskomu jeziku, usp. *Lettera pastorale dei vescovi cattolici jugoslavi fatta alla Conferenza Vescovile Plenaria a Zagabria 20 settembre 1945*, *La Civiltà Cattolica*, 96 (1945), 4., 261-268.

⁴ Usp. *Copia Pubblica – Transumpti Processus super vita et virtutibus necnon super asserto martyrio Servi Dei Aloisii Stepinac, S. R. E. Cardinalis Zagrebiensis Archiepiscopi. In odium fidei uti fertur interfecti* (dalje: CP), Arhiv Postulature, Zagreb, Kaptol 31, 1993., vol. LXXXVIII, 3270, br. 5. Mnoštvo je dokaza koji svjedoče o teškomu stanju Crkve u komunističko doba, objavljeno u: M. Akmađža, *Crkva i država. I. 1945.-1952.*, Zagreb, 2008. Isti, *Pastirsko pismo katoličkih biskupa Jugoslavije od 20. rujna 1945. godine i crkveno-državni odnosi*, Tkalčić, 6 (2002.), 6, 139-190. J. Batelja, *Blaženi Alojzije Štepinac – svjedok Evandelja ljubavi*, Postulatura blaženoga Alojzija Štepinca, I.-III., Zagreb, 2010.

prije'. Govoreći o ratnim grozotama, zaključuju da je rat 'prorijedio cijele pokrajine, razorio obitelji, donio oskudice, glad i bolesti'. Osobito ističu da je Drugi svjetski rat dvostruko teško pogodio zemlju, jer se radilo o 'bratoubilačkoj borbi'. Svršetak rata donio je velike i duboke promjene na svim područjima života. Nastala je nova država, koja se tada nazivala 'Demokratska Federativna Jugoslavija', bila je ustrojena na sasvim novim temeljima, a komunističko vodstvo, boljševičkoga duha, nije htjelo imati gotovo ništa zajedničko s prošlošću, nijećući baštinu i kršćanski polog. U tim se stavovima nazirala poruka za budućnost Crkve i hrvatskog naroda. Biskupi su rekli da 'vlast i sudstvo, školstvo i gospodarstvo odišu novim revolucionarnim duhom'.

Držeći se Kristova nauka "Podajte dakle caru carevo, i Bogu Božje." (Mt 22,21), biskupi su smatrali da Crkva ne treba propisivati vjernicima kako će urediti politička pitanja, naglasivši da je Crkvi 'na srcu duhovno dobro njezinih vjernika' i za što 'pred Bogom nose veliku odgovornost'. Upravo svjesni te odgovornosti, nisu šutjeli nego su imali hrabrosti i vjere javno istupiti, poslavši *Pastirsko pismo* iznoseći u njemu istinu.

Upoznali su vjernike kako se nova, tzv. narodnooslobodilačka vlast obvezala da će poštovati slobodu vjeroispovijedi, savjesti i osobnu imovinu. No ta je vlast, upravo pod tim vidovima, svojim prikrivenim i lažnim obećanjima željela zavarati i potom do temelja uzdrmati Crkvu i narod.⁵ Budući da je taj novi, nečovječni duh državne uprave donio mnoge nevolje, što se loše odrazilo na ljudsku svijest, duhovno dobro vjernika, cijeli pastoral i društvenu sigurnost, biskupi su dobili jamstvo od vlasti da će se sva sporna pitanja između Crkve i države rješavati sporazumom. Ali sve je išlo sasvim drugim smjerom, pa su osjećali dužnošću iznijeti na vidjelo sve njihove podle zamke i nevolje u kojima se nalazila Crkva.

1.2. *Središnji dio Pisma*

Već je u Staromu zavjetu prorok Zaharija zapisao: "Udari pastira, i ovce će se razbježati!" (Zah 13,7). Te je riječi, nakon ustanove Euharistije, a pred razapinjanje, na Veliki petak, Isus Krist ponovio svojim učenicima (Mt 26,31), hoteći time naglasiti ulogu pastira. U svomu su se naumu iskorjenjivanja Crkve iz

⁵ Usp. V. Migliorati, *La Chiesa nella Repubblica federativa popolare jugoslava*, *La Civiltà Cattolica*, 97 (1946), 3, 3-13. Isti, *La persecuzione religiosa in Jugoslavia (I)*, *La Civiltà Cattolica*, 97 (1946), 3, 319.-324.

bivše države komunisti najprije obračunavali upravo s crkvenim pastirima, misleći da će se vjernici razbježati. Činjenica je da nisu posve uspjeli, ali, razdvajajući stvarnost s pastoralnoga stajališta, pravo je pitanje u čemu jesu.

Osude i ubojstva svećenika. Biskupi su u Pismu, između ostaloga, napisali: "Kad su se svršile ratne operacije, nisu prestale smrtne osude katoličkih svećenika. Njihov broj prema našim podacima iznosi: 243 mrtva, 169 u zatvorima i logorima, 89 nestalih. Svega 501. K tomu pridolazi 19 ubijenih klerika, 3 ubijena laika, 9 redovnika i 4 časne sestre."⁶ U toj krajnje čudorednoj opustjelosti uma i duha najgorim su smatrali što im nije bilo dopušteno u posljednjim trenucima života primiti sv. sakramente. Optuženi svećenici uglavnom nisu znali za svoju optužnicu niti im je bilo omogućeno braniti se uz svjedoke i odvjetnike. Biskupi su upozorili vjernike da optužbe koje se u tisku i na skupštinama iznose protiv svećenika, treba uvrstiti u nasrtljive pokušaje da se namjernim lažima zavara javnost i oslabi ugled Crkve. Svećenici koji su bili osuđeni na prisilni rad u zatočeništvu, nisu imali dovoljno hrane ni najnužniji ležaj, niti im je dopušteno, premda su postojali uvjeti, slaviti sv. misu. Slobode je bio lišen grko-katolički vladika Janko Šimrak (1883.-1946.), a dubrovački je biskup Josip Marija Carević (1883.-1945.)⁷ ubijen 10. svibnja, u Hrvatskomu zagorju. Ako se pitamo zašto takav odnos prema Crkvi, onda jedan od odgovora nalazimo u stavu biskupa da je "njihova sva krivnja u tome, što su možda drugačije politički mislili, nego što misle oni, koji su ih osudili".⁸ Ubojstva mnogih pastira teško su se osjećala u crkvenomu radu, jer su mnoge župe ostale bez župnika, što je pridonosilo slabljenju vjerskoga života. Svećenike se po

⁶ *Pastirsko pismo*, 2. Usp. A. Baković, *Hrvatski martirologij XX. stoljeća*, Zagreb, 2008. U toj knjizi je don Anto Baković prikupio 663 životopisa i izvješća o mučeničkoj smrti nedužnih osoba. Papa je Ivan Pavao II., u svomu pismu o pripremi jubileja godine 2000. *Tertio millenio adveniente – Nadolaskom trećeg tisućljeća*, KS, Zagreb, 1994., u br. 37. poručio: "U našem stoljeću ponovno imamo mučenike, često nepoznate, gotovo 'nepoznate borbe' velike stvari Božje. Koliko je moguće ne smiju se izgubiti njihova svjedočanstva. ... potrebno je da mjesne Crkve učine sve da ne puste zaboravu spomen onih koji su pretrpjeli mučeništvo, prikupljajući potrebnu dokumentaciju." Na tragu te poruke održana je prva sjednica Povjerenstva HBK za hrvatski martirologij, a cilj mu je popisati osobe ubijene zbog vjere u Drugomu svjetskom ratu i poraću, usp. *Sjednica Komisije HBK-a za hrvatski martirologij*, IKA, (18. VI. 2011.), 16-17.

⁷ Usp. Ž. Puljić – M. Vidović (prir.), *Josip Marija Carević – biskup dubrovački (1883–1945)*, Matica hrvatska Metković / Biskupski ordinarijat Dubrovnik, 2002.

⁸ *Pastirsko pismo*, 3.

novinama napadalo, a nije im bilo dopušteno braniti se. To je bila 'demokracija' i 'sloboda', koju je u svojoj okrutnosti Tito, sa svojim suradnicima, obećao, zastupao i ostvarivao.

Nakon završenoga rata očekivalo se da će tzv. demokratska vlast nastojati pomoći svim svojim građanima, ali nije, štoviše, vjernike je nepravedno progonila. O tomu biskupi svjedoče: "Znajući za patnje i nevolje tolikih naših vjernika, mi smo sa svoje strane sve učinili, da im olakšamo i pomognemo u danima kušnje i križeva."⁹ Zauzimali su se da se pomiluju oni koji su bili osuđeni na smrt, da im se, u posljednjim trenutcima života, podijele sakramenti, da se onima koji su odvedeni u zatočeništvo olakšaju životni uvjeti i da ih se što prije pusti na slobodu; potaknuli su i pitanje 'tolike inteligencije, koja je ostala bez službe'.

U odnosu na komunističke ideologe, crkveni pastiri, vođeni pozivom Kristove ljubavi, svjedoče: "Svima, koji su nas molili za pomoć nastojali smo, prema našim silama izaći ususret imajući pred očima jedino zapovijed kršćanske ljubavi i pravde prema svakome tko traži našu pomoć. Nismo pri tome gledali, kakvog je tko političkog mišljenja, baš kao što ni u vrijeme rata nismo pitali, tko je koje vjere ili narodnosti."

Katolički tisak. Druga bolna točka bio je katolički tisak. Opće je poznata uloga tiska, osobito u to doba, kada ni izbliza nije bio razvijen tehnički sustav u odnosu na njegovu raznolikost i moć. Tada su biskupi tvrdili: "A sloboda je katoličke štampe za Katoličku Crkvu pitanje, o kojemu ovisi dobro tolikih duša."¹⁰ Upravo je 'dobro duša' središnje pastoralno pitanje. Od stotinjak katoličkih časopisa, koliko ih je bilo prije Drugoga svjetskog rata, što govori o tadanjemu osjećaju i svijesti Crkve za to područje duhovno-kulturnoga života, nakon rata, nakon dolaska Titove *demo(no)kracije*, nije nijedan izlazio, što govori o njihovu poimanju slobode pisane riječi, ali i strahu od vjerskoga tiska u izgradnji kršćanske svijesti.

Sjemeništa, škole, zavodi. Osim što su poubijali ili pozatvarali gotovo četvrtinu tadašnjih svećenika u bivšoj državi, komunističke su vlasti odlučile uništiti i svećenički podmladak, onemogućujući rad u sjemeništima i bogoslovijama, u kojima su se odgajale tisuće djece i mladeži, budućih svećenika i plemenitih vjernika laika.¹¹

⁹ *Pastirsko pismo*, 6.

¹⁰ *Pastirsko pismo*, 3.

¹¹ *Izvještaj s Konferencije biskupa održane 19.-22. IX. 1945. god. u Zagrebu*, CP, vol. XCIV, 4759: "Crkva je u toku rata izgubila 450 svećenika, koji su stradali

Vjeronauk i odgoj mladeži. Teži udarac Crkvi u to doba, što se loše odrazilo na vjerski i društveni život budućih naraštaja, bilo je ukinuće vjeronauka u školama kao obveznog predmeta. Dotadašnje obvezatno pohađanje vjeronauka komunistička je vlast proglasila neobvezatnim, a oni koji su htjeli pohađati vjeronauk, za nj su se trebali prijaviti. Roditelji, gdje su bili pitani o vjeronauku u školi, izjasnili su se jedinstveno. Vjeronauk je u školskomu dnevniku bio na zadnjemu mjestu, čime je vlast pokazala koliko joj je do njega stalo. Smanjenje satnice vjeronauka vlast je pravdala slobodom savjesti, što je bezumno, a biskupi su to držali neshvatljivim, rekavši: "a to je u današnja vremena, kad su potrebe vjerskog odgoja povećane, osjetljiv nazadak, koji znači kočenje vjerske slobode, pa i same mogućnosti vjerskog odgoja". Vlast je, protivno Zakonu, dala djeci slobodu izabirati hoće li pohađati vjeronauk ili ne će, a odrasloj je mladeži ta sloboda oduzeta. Biskupi su upozorili vjernike da o dobrovoljnomu pohađanju vjeronauka ne mogu odlučivati samo neodrasla djeca nego i roditelji.¹²

Katolička je Crkva imala mnogo privatnih škola, koje su prije rata bile poznate po vrsnoći, što joj je priznavala vlast predratne države te su i državni nadzornici, među kojima je bilo i nevjernika, u njih slali svoju djecu. Komunistički je tisak najavljivao da te škole "ne će moći više raditi i da će biti ukinute". Osim škola Crkva je tada imala dosta 'internata, zavoda za odgoj srednjoškolske i radničke mladeži i male djece'. Ali vlast, koja je govorila o vjerskim slobodama i novoj pravednosti, sve je to dokinula. K tomu, o radu tih ustanova tadašnji su se ideolozi

od četnika i partizana. Ostalo je u čitavoj Jugoslaviji oko 1500 svećenika i da ima sigurno više od 100 župa za koje se ne može pronaći župnik."

¹² Vjeronauk je vraćen u školu 1991., usp. HBK, *Poruka hrvatskih biskupa o vjerskom odgoju u školi i župnoj zajednici*, GK, 23. VI. 1991., 3-4. Nakon izbora 2000. za Sabor i za predsjednika države i dolaskom 'lijeve' vlasti, s otvorenom pomoći medija, počeli su napadi na vjeronauk u školi, zahtjevi za ukidanjem vjerskih znakova iz javnih prostorija, prijedlozi o uvođenju *religijske kulture* umjesto vjeronauka i promjena ugovora sa Svetom Stolicom. O opravdanosti katoličkoga vjeronauka u tzv. laičkoj državi, progovorili su biskupi, u poruci od 15. VI. 2000. godine. Priopćenjem se oglasio Nacionalni katehetski ured HBK, 24. XI. 2001. Kardinal Josip Bozanić je u propovijedi na blagdan bl. Alojzija Stepinca 2002. godine rekao kako smo "mislili da je takvo doba iza nas, ali, neki događaji posljednjih mjeseci pokazuju da komunistički duh još živi". Na početku šk. god. 2003./2004., ista je vlast htjela u školski sustav uvesti *jogu*, na što je u svojoj propovijedi u Sinju, na Veliku Gospu upozorio splitski nadbiskup Marin Barišić, usp. *Vjesnik Nadbiskupije splitsko-makarske*, 3 (2003.), 26-28. Stalno je vijeće HBK poslalo apel Vladi, usp. *Apel Stalnog vijeća Hrvatske biskupske konferencije*, *Vjesnik Splitsko-makarske nadbiskupije*, 3 (2003.), 23.

izrugivali u tisku, proglašavajući “vjerski odgoj u tim zavodima sredovječnim i mračnjačkim”.¹³ Budući da je katolički tisak bio posve zatrt, a samo se u njemu moglo prikazati stvarno stanje, jer postojeći tisak nije želio primiti članke koji su osporavali ono što su već sami objavili, crkvene su ustanove ostale bez prava na samoobranu. Potom su se biskupi osvrnuli na stvarni odnos vlasti prema slobodi, zaključivši: “Sloboda savjesti i vjeroispovijedanja ostala je na tomu području prazna riječ, koja vrijedi samo onda, ako se njome hoće opravdati protucrkvjeni stav.”¹⁴

Crkvenim je pastirima osobito bio bolan odnos vlasti prema odgoju mladeži, čime su je namjerno htjeli otrgnuti ispod utjecaja Crkve i stvoriti novoga bezbožnog čovjeka, bez vjerske i narodne samosvijesti. Vlasti su po gradovima i selima, koja su uglavnom dotada bila vjerski usmjerena i u kojima je tada živjela većina stanovnika,¹⁵ nudili mladeži plesove i javna okupljanja kasno u noć i do zore s alkoholom i bez nadzora roditelja, što je duboko narušavalo čudoredni odgoj mladeži, pa su za mnoge posljedice bile kobne. U nakani odvikavanja mladeži od crkvenoga života, osobito nedjeljnoga sudjelovanja na sv. misi, vlast je priređivala nedjeljne sastanke i skupštine za vrijeme mise, prisiljavajući mladež da nedjeljom sudjeluju u tzv. udarničkomu radu. Komunistički su ideolozi među mladeži širili tvrdnju o čovjekovu nastanku od majmuna, zavodeći ih da ne će trebati slušati vjerske priče o postanku čovjeka.

Kršćanska ženidba. Da komunistička vlast nije skrivala zlokobnost prema kršćanstvu, potvrđuje činjenica da je u veoma

¹³ *Pastirsko pismo*, 4. Boraveći u Hrvatskoj, britanski nobelovac Harold Walter Kroto (1939.), član British Humanist Association, izjavio je: “Znam da su Hrvati u velikom postotku katolici te da imate vjeronauk u školama. Mislim da će to Hrvatsku vratiti u mračno doba”, u: *Vjeronauk u školama vratit će Hrvatsku u mračno doba*, <http://www.tportal.hr/scitech/znanost/138824/Vjeronauk-u-skolama-vratit-ce-Hrvatsku-u-mracno-doba.html> (17. VII. 2011.). Nesnošljivost prema Crkvi šire neki novinari, usp. T. Vuković, *Protukršćanska histerija u hrvatskim medijima*, GK, 17. 1. 2010., 16. Isto, GK, 24. 1. 2010., 16. Primjer nesnošljivosti prema kršćanima vidi se u odnosu prema akad. slikaru prof. Josipu Botteriju Diniju, pri izboru za ravnatelja splitske Galerije umjetnina, usp. J. Jović, *U Splitu ni Michelangelo ne bi dobro prošao*, u: <http://www.slobodnadalmacija.hr/Kultura/tabid/81/articleType/ArticleView/articleid/126906/Default.aspx> (17. 1. 2011.).

¹⁴ *Pastirsko pismo*, 4.

¹⁵ Godine 1948. u Hrvatskoj je bilo 3.779.858 stanovnika, od kojih je na selu živjelo oko 2.852.828 stanovnika, a u gradovima 927.030 stanovnika; usp. Republički zavod za statistiku, *Popis stanovništva 1991. Stanovništvo prema narodnosti i prema naseljima*, Zagreb, 1992., Dokumentacija 881, 9.

kratkomu razdoblju “putem prakse uveden građanski brak”,¹⁶ čime se nastojalo oskvrnuti svetost kršćanske ženidbe. Građanska je vlast razrješivala ženidbu sklopljenu u Crkvi, pa je broj razriješenih brakova u kratkomu vremenu povećan, čime su se stvorili uvjeti za slobodarski odnos prema braku i obitelji.

Karitativni rad. Vlast je izravno ometala dobrotvorni rad. Govoreći o učinkovitosti Zagrebačkoga karitasa, biskupi tvrde da je samo zahvaljujući njegovu radu, spašeno oko 7.000 djece. Karitas je zaslužan da je spašeno mnogo osoba, bez obzira na vjersku i narodnosnu pripadnost. Opravdavao je povjerenje, jer je redovito javnost izvještavao o svojim primitcima i izdadcima. Premda nije bilo dopušteno razvijati ‘karitativni pastoral’, ipak su ga vjernici u župnim zajednicama gajili i dobrotvorno radili, pomažući jedni drugima u nevolji.

Agrarna reforma. Crkva je imala zemljišne posjede, koje je koristila za uzdržavanje crkvenih ustanova. Obrađujući ta zemljišta, od toga su živjele mnoge obitelji, uglavnom iz seljačkih i siromašnijih obitelji. No, “agrarna reforma oduzimalje i izvlašćuje od Crkve sva zemljišta sa svim gospodarskim alatom bez ikakve odštete, kao da ih je Crkva stekla krađom”.¹⁷ Mali dio koji je ostao, nije bio dovoljan za osnovne potrebe. Konačna je svrha bila da se “agrarnom reformom onemogućuje redovno vršenje crkvenoga života”. Biskupi su naglasili “da se Crkva nikada nije protivila opravdanim socijalnim reformama...”, ali je tražila da se “država ne služi jednostranim metodama sile i diktata...”.¹⁸ Velike su neugodnosti proživljavali katolički ženski redovi, njihove odgojne i dobrotvorne ustanove. Mnoge su nevolje pretrpjele časne sestre po državnim i svojim bolnicama, koje su s velikom žrtvom gradile, a sada im ih vlast oduzima i bešćutno ometa rad.

O grobljima. Koliko je bila proširena nerazumnost komunističko-marksističke izopačenosti, koja je iznutra bila izobličena mržnjom i zaražena nasiljem, govori neobična činjenica da ni grobove pokojnika nisu mimoišli. S grobova su rušili križeve, uništavali spomenike, tako da se više nije znalo gdje je tko bio pokopan.

¹⁶ *Pastirsko pismo*, 5.

¹⁷ *Pastirsko pismo*, 5.

¹⁸ *Pastirsko pismo*, 6. Ugovorom između Svete Stolice i Republike Hrvatske godine 1998., u poglavlju o gospodarskim pitanjima, RH se obvezala da će Crkvi vratiti imovinu nepravedno oduzetu u doba jugoslavenske komunističke vlasti ili će prikladno nadoknaditi dio dobara koja ne može vratiti; usp. *Ugovori između Svete Stolice i Republike Hrvatske*, GK, Zagreb, 2001., 61-69.

Osuda materijalističkoga duha. Prije završne riječi vjernicama biskupi su, “kao učitelji istine i zastupnici vjere”, posve jasno i odlučno osudili komunizam i materijalistički bezbožni duh, koji se tada “javno i tajno, službeno i neslužbeno štiti”. Osudili su ga, jer se “čovječanstvo od njega ne može nadati ničemu dobrom”, ali osudili su i sve one ideologije i sve društvene sustave koji svoje životne zasade grade na bezbožnomu materijalizmu.¹⁹

1.3. *Završni dio Pisma*

U završnici Pisma biskupi tvrde da su sve što su iznijeli nastojali ispitati, zaključivši da se tadašnje stanje Crkve, u demokratskoj Jugoslaviji, razlikuje “samo imenom od stanja otvorenog progonstva Crkve”.²⁰ U odnosu na budućnost očitovali su nadu, jer ih je obveselila vjera i probuđeni vjerski život vjernika u svim krajevima, što osobito potvrđuju hodočašćima u mnoga marijanska svetišta, kao nikada prije.

Odlučno su stali uz narod, čuvajući kršćanske vrjednote i djedovsku baštinu. Odvažno su zatražili punu slobodu katoličkoga tiska, škola, slobodu za vjeronauk, katoličko udruživanje, dobrotvorni rad, potpunu slobodu ljudske osobnosti i njezinih neotuđivih prava, poštovanje crkvene ženidbe, vraćanje oduzetih dobara, jer se samo pod tim uvjetima, smatrali su biskupi, može vratiti trajni unutarnji mir.

1.4. *Odnos Tita i Partije prema Pastirskom pismu*

Biskupski spisi iz tog doba svjedoče da su Tito i Partija bili veoma bijesni na biskupe zbog *Pastirskoga pisma*, kojim su u javnosti činjenično i istinito razotkrili čud i zla djela nove vlasti.

¹⁹ Parlamentarna je skupština Vijeća Europe, 25. I. 2006. godine, odlukom br. 1481, osudila zločine komunističkoga sustava, usp. <http://assembly.coe.int/main.asp?Link=/documents/adoptedtext/ta06/eres1481.htm>. Hrvatski je sabor, 30. VI. 2006., prihvatio *Deklaraciju o osudi zločina počinjenih tijekom totalitarnog komunističkog poretka u Hrvatskoj 1945.-1990.*; usp. *Deklaracija Hrvatskoga sabora. Službena osuda komunističkih zločina*, GK, 9. VII. 2006., 5. Europski je parlament 2009. proglasio *23. kolovoza* Europskim spomendanom na žrtve svih ‘totalitarnih i autoritarnih režima’, no i to je kod nas prešućivano. Usp. *Izjava Komisije ‘Iustitia et pax’ HBK – o 20. obljetnici pada Bertinskoga zida – protiv negacionizma*, u: V. Košić – G. Črpić (ur.), *U službi pravde i mira. Komisija ‘Iustitia et pax’ Hrvatske biskupske konferencije 1989.-2009.*, Zagreb, 2009., 210-216.

²⁰ *Pastirsko pismo*, 7.

Osim što su ih pogodile činjenice s kojima su tim Pismom upoznati vjernici kako bi im one bile duhovno utočište i čvrsti putokaz, a koje nijedna tiskovina nije objelodanila, razljutilo ih je i objavljivanje Pisma tijekom pripreme izbora za Ustavotvornu skupštinu i u doba njihova lošeg međunarodnog položaja. Komunistička je vlast bila zatečena Pismom pa neko vrijeme o tomu nisu pisali ni političari ni novinari. Napadi, puni podvala, uslijedili su naknadno, a i Tito se 25. listopada 1945. očitovao priopćenjem u tisku, optuživši Crkvu, pristrano joj spočitavajući događaje i pripisavši joj krivnju iz NDH. Osim ustrajnoga ocrnjivanja Crkve, ne pobijajući tvrdnje iz Pisma, u priopćenju veli da u *Pastirskom pismu* "ima i dosta neistine, a to je neistina da se u Jugoslaviji progoni crkva", dodavši da se samo radi o pravednom kažnjavanju svećenika okorjelih zločinaca.²¹ Koliko ih je Pismo uzdrimalo, govori i to da su malo potom optužili Stepinca, a druge su biskupe i svećenike napadali, često im spočitavajući dijelove iz Pisma, iznoseći u novinama protuslovne vijesti, o čemu govori i Aleksa Benigar (1893.-1988.), nastojeći podijeliti svećenike.²²

Osim u spomenutomu priopćenju, svoju je ljutnju, služeći se lažima i ozloglašivanjem Crkve, Tito pokazao i u razgovorima za mnoge inozemne novine. Doznajući za izjave koje je Tito dao britanskim parlamentarcima i novinarima, londonskomu *Timesu*,

²¹ Usp. M. Akmadža, *Pastirsko pismo...*, nav. dj., 183-189.

²² Krašički je župnik Vraneković, u svomu *Dnevniku*, 18. veljače 1957. godine, zapisao sljedeće Stepinčeve misli: "Teški je to bio porod: Pastirsko pismo. Da nisam imao uza sebe Čulea i Čekade, nikada ne bi izišlo. Teško mi je bilo prvih dana. Oni luduju. Što nam je činiti? ... I što sam drugo mogao, nego sazvati plenarnu biskupsku konferenciju. Onda nije bilo kao danas, da bi ovi doznali, što se govorilo na konferenciji. Za njih je važno bilo, što ćemo odlučiti. Zato već drugi ili treći dan konferencije dođe obavijest ministarstva, da vraćaju tiskaru biskupiji. Znao sam odmah, što to znači. Zamazati nam oči, zavezati usta, da ne progovorimo, a eventualno, da reknemo koju riječ njima u prilog. Oni bi to razgalamili po cijelom svijetu – i dobro bi im došlo. A kasnije za mjesec – dva: davaj tiskaru! Prozreo sam ih i rekao biskupima: 'Gospodo, ne dajmo se prevariti. Iza svakog njihova poteza stoji sotona. To je satanizam (op. p.). Ništa im ne vjerovati. Tu istine nema.' Lom od početka... Tako je i bilo. Izađe Pastirsko pismo, ode tiskara i toliko toga, a i ja već 11. godinu. Bogu hvala. Nikad se nisam za to pokajao. Konferencije su svršile, a oni ni slutili nisu, što će uslijediti. Pola sata prije nego sam išao na propovjedaonicu da čitam Pastirsko pismo, pošaljem po sluzi po jedan primjerak istoga za svaku Narodnu Republiku Vjerskoj komisiji u Zagrebu. Neka si i oni čitaju. Dok je sluga došao gore, dok su oni to otvorili i pregledali, dotle sam ja u katedrali svršio sa čitanjem. Da sam im ga dostavio dan prije, nikada ne bih došao do propovjedaonice, da ga čitam." J. Vraneković, *Dnevnik. Život u Krašiću zaslužjenog nadbiskupa i kardinala Alojzija Stepinca*, (J. Batelja, ur.), Zagreb, 2011., 523. Usp. A. Benigar, *Alojzije Stepinac*, ²1993., 502-517.

pariškome dopisniku *Humanitéa* i češkim novinarima o odnosu Crkve i države, nadbiskup mu je Stepinac 24. studenoga 1945., u ime biskupskih konferencija,²³ poslao opširno pismo, u kojemu još jednom razotkriva njegovu zloću.²⁴

Tito je u izjavi britanskim novinarima i dopisniku *Humanitéa* rekao da je glavni i jedini razlog koji Crkvi smeta, *agrarna reforma*. No Stepinac ga je ispravio rekavši da to nije nigdje napisano, nego se radi o mnogo spornih predmeta, koji su, svi, osim *agrarne reforme*, duhovne naravi. Upozorio je Tita da takve tvrdnje ponižavaju Crkvu i odlučno ih odbija, jer je *agrarna reforma* samo jedna od "karika lanca". Stepinac mu je pisao u nadi da će te tvrdnje ispraviti, nabrojivši mu mnoštvo spisa koje je uputio njemu i drugim nositeljima vlasti, o svim događajima otkada su došli na vlast. Uputio mu je pismo,²⁵ 20. kolovoza 1945., i o *agrarnoj reformi*, jer je smatrao da su "katolički biskupi bili dužni braniti zakonitim načinom stečenu crkvenu imovinu".

Tito je za pariški *Humanité* izjavio da su se biskupi u *Pastirskom pismu* okrenuli protiv vlasti i demokratskih mjera, rekavši da je odgovorio mirno u dnevnomu tisku, upozorivši na "njihov prljav rad". No Stepinac je, otklonivši izraz "prljav rad", upozorio Tita na 245 svećenika osuđenih na smrt, upozorivši ga na njegovu "demokracičnost", rekavši o toj vlasti da "je Crkva od prvog časa njezinog nastupa u Hrvatskoj dobivala udarac za udarcem...". Nabrojivši sve nepravde vlasti prema Crkvi, upitao se zašto se to može provoditi u Francuskoj, Velikoj Britaniji i drugim državama, a kod nas ne može.

2. PONIŽAVAJUĆI "OSNOVNI ZAKON O BRAKU" IZ 1946. GODINE

Biskupi su u *Pastirskom pismu* obavijestili javnost da državna vlast u djelo provodi svoje marksističko poimanje sklapanja ženidbe, a Narodna je skupština FNRJ, 3. travnja 1946., proglasila

²³ "Zato je, a to treba istaći kao važnu činjenicu, katolički Episkopat mogao javno govoriti samo na usta predsjednika Biskupskih konferencija, zagrebačkoga Nadbiskupa. ... To, dakako, ne može i ne smije značiti, da ostali katolički biskupi nisu u svom djelokrugu poduzimali jednakih i sličnih koraka. Vrijeme će i tom pogledu omogućiti uvid u djelovanje ostalih biskupa, pa će slika biti potpunija i vjernija." CP, vol. XLIV, 3197.

²⁴ Usp. *Gospodine Maršale*, CP, vol. LXXXVIII, 3249.-3251. J. Vraneković, *Dnevnik...*, nav. dj., 104.

²⁵ Usp. CP, vol. XCIV, 4748-4753.

“novi državni zakon o braku”, koji je stupio na snagu 9. svibnja te godine. Stoga smatram važnim prikazati smjernice svećenicima i vjernicima, koje su poslali splitski biskup dr. Kvirin Klement Bonefačić (1870.-1957.), prije donošenja Zakona, i zagrebački nadbiskup dr. Alojzije Stepinac (1898.-1960.), nakon njegova donošenja.²⁶

Nakon tih represivnih zakona broj je crkvenih vjenčanja opao te se u mnoge vjernike uvukao strah pri pomisli na sklapanje crkvenoga braka. Mnogi su bili prisiljeni tajno sklapati crkvenu ženidbu. Takav pristup ženidbi odrazio se na kršćansko poimanje braka, čije posljedice i danas pastoralno osjećamo.

2.1. *Smjernica vjernicima splitskoga biskupa K. K. Bonefačića o ženidbi*

Na Bogojavljenje, 6. siječnja 1946. splitski je biskup Bonefačić svim vjernicima svoje Biskupije poslao pismo o ustavnomu nacrtu ženidbe.²⁷ Najprije spominje 26. čl. budućega Ustava, u kojemu se kaže da su brak i obitelj pod zaštitom države i da država određuje pravne odnose braka i obitelji svojim zakonom. Po tom bi se zakonu punovažni brak mogao sklopiti samo pred mjerodavnom državnom vlašću. U zakonu se spominje da će građani moći, osim civilnoga braka, sklopiti brak i po propisima svoje vjere i Crkve.

Premda nacrt ustava još nije donesen, biskup Bonefačić ističe kako ima onih koji “već sada svega i svašta govore” da bi zaveli ljude na bludnost, te da ima onih koji su sklopili samo građanski brak. Govoreći o bogoslovnomu utemeljenju braka, Bonefačić je smatrao nužnim naglasiti što kršćanima znači brak i obitelj i koje su dužnosti katolika, osobito u novonastalim okolnostima.

Tumačeći kršćansku bit braka, naučavao je da “ženidba ili brak dakle među kršćanima nije jednostavni međusobni ugovor zaručnika, nego jer je prilika tajinstvene i divne veze među

²⁶ Ta je nepravda, nanescna vjernicima 1946., ispravljena potpisivanjem Ugovora između Svete Stolice i RH, pa su hrvatski biskupi, 4. VI. 1999., poslali vjernicima *Pismo o obliku sklapanja ženidbe*, u kojemu stoji: “Prema tome, od 1. srpnja 1999. katolici nisu više dužni sklapati ženidbu pred državnim službenikom. Dovoljno je da to učine samo u crkvenom obliku...”

²⁷ Usp. *Pastirsko pismo dušobrižnicima i vjernicima u Diecezi Splitskoj i Makarskoj*, u: NAS, S-M, spisi br. 118/46, 1946. U izvješću mons. J. P. Hurleyju, zastupniku Svete Stolice u Beogradu, Stepinac piše: “Gori i teži od novinskih napadaja bili su fizički napadaja na svećenike splitske biskupije zbog čitanja Okružnice splitskog biskupa o braku na 20. siječnja o. g.” CP, vol. LXXXVIII., 3261.

Kristom i Crkvom, pa je zato i velika tajna ili Sakrament”.²⁸ Nakon razlaganja otajstvenosti braka i obitelji, na kraju je svoga pisma, koje je kod državne vlasti izazvalo veliko negodovanje, upozorio roditelje i zaručnike, napisavši: “Katolički roditelji, zaručnici i vjernici uopće, ne nasjedajte lažnim i varavim riječima s kojima vas opaki i bezbožni pojedinci i na selu već salijećaju i hoće da zavedu u bludnju i odvrate od sklapanja crkvenog braka i crkvenog bračnog blagoslova. Pravi katol. vjernici dužni su u svemu poslušati Crkvu, pa im je sveta dužnost takodjer, da i pored obvezatnoga građanskog braka sklope svoj brak pred Crkvom i po crkvenim propisima jer samo tako sklopljeni brak priznaje ona i pred njom važi.” Župnici su to pismo trebali pročitati u nedjelju 20. siječnja 1946. svim vjernicima.

2.2. *Smjernica zagrebačkoga nadbiskupa A. Stepinca o ženidbi i o matičnim knjigama*

Nakon što je donesen novi Zakon o braku, nadbiskup je Stepinac 29. travnja 1946. poslao smjernice župnicima u kojima ih upozorava na odredbe tog zakona.²⁹ Premda Crkva takve zakonske odredbe ne prihvaća, ipak, napisao je, vjernicima ne zabranjuje da se drže državnoga bračnog zakonodavstva, ako se to ne protivi božanskim pravima i ako tako sklopljeni brak vjernici mogu sklopiti i po crkvenim propisima. Prema novomu Zakonu (čl. 36., 37. i 87.) bila je obvezatna civilna ženidba i samo nakon nje, i to s potvrdom iz matične knjige vjenčanih, mogao se sklopiti crkveni brak. Ako bi predstavnici vjerske zajednice ili neka druga osoba obavili obred vjenčanja prije civilnoga sklapanja braka, slijedila bi kazna prisilnoga rada ili novčana kazna.

Stepinac u pismu poručuje župnicima da upozore vjernike kako se prije građanske ženidbe mogu prijaviti župniku, pripremiti se, te kako se trebaju držati svih kanonskih propisa prije crkvenog vjenčanja. Upozorava da vjernici koji imaju uvjete za sklapanje crkvene ženidbe, a sklope samo civilnu, ne mogu biti pripušteni drugim sakramentima niti mogu biti dionicima određenih blagoslovina i duhovnih blagodati.

Župnici su na zaručničkomu ispitu trebali upozoriti vjernike da dođu na vjenčanje isti dan nakon sklapanja civilne ženidbe.

²⁸ *Pastirsko pismo dušobrižnicima i vjernicima u Diecezi Splitskoj i Makarskoj*, u: NAS, S-M, spisi, br. 118/46, 1946., 2.

²⁹ CP, vol. XXXV, 1796-1799. Usp. CP, vol. LXXXVIII, 3158-3160.

Ako to ne bi mogli, trebali su ih upozoriti "da prije crkvenog vjenčanja ne mogu bez grijeha bračno živjeti ni ženidbu izvršavati". Nadbiskup je župnike upozorio da nakon 9. svibnja 1946. godine ne smiju crkveno vjenčavati vjernike bez isprave o civilno sklopljenoj ženidbi. Te je isprave trebalo čuvati u pismohrani s drugim spisima o tom braku. Crkveno je vjenčanje trebalo upisivati u crkvene matice vjenčanih.

U drugomu dijelu smjernice nadbiskup Stepinac obavještava župnike kako je donesen novi zakon o državnim matičnim knjigama, koji je stupio na snagu 9. svibnja 1946., a njime su ukinute dotadašnje zajedničke matične knjige rođenih (krštenih), vjenčanih i umrlih. Te su crkvene knjige imale, u državnompravnom području, dokaznu snagu javnih isprava za sve upise do 8. svibnja, a od 9. svibnja župnici su vodili župne knjige iz kojih izvodi od tada imaju važnost samo za crkvenopravno područje.

U odnosu na vođenje dotadašnjih crkvenih matičnih knjiga, nadbiskup naglašava da one ostaju crkveno vlasništvo, koje čuva i kojima upravlja župnik. No i o tomu su donesene dvije neprihvatljive i omrznete odredbe, prema kojima se "dosadanje crkvene matice zapravo izručuju i predavaju u vlast državnom matičaru i odavaju nepovjerenje prema crkvenim rukovodiocima matičnih knjiga".³⁰ Određena je kaznena odredba prema kojoj će osobe koje odbiju izdavanje izvoda ili se ogriješe o zakonske propise, biti lišene slobode do šest mjeseci ili će biti novčano kažnjene.

3. BISKUPSKO PISMO TITU GODINE 1952. O POTEŠKOĆAMA CRKVENO-VJERSKOGA ŽIVOTA U FNRJ

Komunističko vodstvo, čiji je dolazak na vlast u svibnju 1945. godine "za nas značio novi početak progona, zatvora, ubijanja nevinih ljudi",³¹ hvalilo se uspostavom "demokracije", u čijim je temeljima trebala biti "sloboda savjesti i vjeroispovijedi". Kako se ostvarivala "demokracija" i "sloboda naroda", nakon završenoga rata, od svibnja 1945. do godine 1952., prikazuju biskupi u pismu Titu od 26. rujna 1952. godine.³² Mnoštvo je dokaza koje su

³⁰ CP, vol. XXXV, 1798.

³¹ *Pismo Hrvatske biskupske konferencije o pedesetoj obljetnici završetka Drugoga svjetskog rata*, Službeni vjesnik Hrvatske biskupske konferencije, 1 (1995.), 3, 3.

³² CP, vol. LXXXVIII, 3227-3233.

nakon uspostave komunističkoga vlastodržja biskupi osobno slali i upozoravali vlast na mjesnoj i državnoj razini o zločinima i drugim gnusnim povrjedama slobode savjesti i vjeroispovijedi.³³

U poduljemu pismu biskupi iznose činjenicu da u Jugoslaviji ne postoji cjelovita sloboda savjesti i vjeroispovijesti, dakle, suprotno onomu što je Ustav FNRJ (čl. 25.) jamčio. Pri koncu pisma tvrde: "Sve to do evidencije dokazuje, da u FNRJ ne postoji sloboda savjesti i vjeroispovijesti, nego da su katoličkoj Crkvi uskraćene najosnovnije vjerske slobode i da su ugrožena njezina vitalna prava. Mi se u ovom nismo, dakako, mogli upuštati u sve moguće pojedinosti. Spremni smo međutim u svakom trenutku podnijeti opsežnu dokumentaciju za tvrdnje, što smo ih izrekli, samo ako nam se dozvoli, da prikupimo i objavimo dokaze."³⁴

Biskupi najprije govore o crkvama, kao svetim prostorima, tvrdeći da su još otvorene, ali vlast je neke od njih pretvorila u skladišta žita, filmski studio, muzeje, neke su predali 'starokatoličkoj sekci', u nekima su križevi i slike srušeni; mnoge su crkve i kapele minirane, mnoge su zatvorene, a za gradnju novih i popravak narušenih ne može se dobiti dozvola. Velika selidba ljudi sa sela u grad i nemogućnost obavljanja vjerskih dužnosti, a k tomu uvjetovanost ulaska u Partiju, radi posla, mnoge su pojedince i obitelji udaljili od Boga.

Matične knjige, o kojima su govorili u Pismu iz 1946. godine i koje su tada oduzete, još nisu vraćene, a trebale su biti. Vlast je uzimala za pravo imati uvid u matične knjige, koje su, nakon 9. svibnja 1946. godine, služile samo za crkvenopravno područje. Udba³⁵ je od zauzetih vjernika laika tražila da napuste svoje dužnosti. Procesije su bile zabranjene. Pozivali su svećenike na odgovornost ako bi spominjali Sveto pismo, misleći da su oni usmjereni protiv društvenoga poretka. Svećenici nisu smjeli djeci

³³ Usp. M. Akmadža, *Crkva i država*, nav. dj., O komunističkim zločinima, pri koncu i nakon Drugoga svjetskog rata, govore njihovi izvorni spisi, objavljeni u: Z. Dizdar - V. Geiger - M. Pojić - M. Rupić (prir.), *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. Dokumenti*, Zagreb, ³2009. M. Rupić - V. Geiger (prir.) i suradnici, *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. Dokumenti. Dalmacija*, Zagreb, 2011. J. Jurčević, *Bleiburg. Jugoslavenski poratni zločini nad Hrvatima*, DIS, Zagreb, 2005. J. Batelja (prir.), *Crna knjiga. O grozovitostima komunističke vladavine u Hrvatskoj*, Zagreb, 1999.

³⁴ CP, vol. LXXXVIII., 3231.

³⁵ Tito je godine 1944. osnovao zloglasnu tajnu protuobavještajnu službu: *Odeljenje za zaštitu naroda* (OZNA), koja je 1946. bila podijeljena na civilnu i vojnu: *Uprava državne bezbednosti* (UDBA) i *Kontraobavještajna služba* (KOS).

govoriti protiv bezbožne promidžbe, a od nekih su svećenika tražili da u propovijedi nagovaraju vjernike da ne idu u crkvu. Vjeronauk je bio zabranjen, ne samo u školama nego i u župnim prostorima.³⁶ Mnogi su svećenici bili kažnjavani globom ili zatvorom ako bi prekršili te odredbe. Crkvene su ustanove bile opterećene prevelikim porezom, a ako ga ne bi mogle platiti, zapljenjivala bi se župna imovina. U nekim crkvama nije bilo dopušteno skupljati milostinju ili je onemogućivano primanje darova iz inozemstva. Nekim su biskupijama iz Sjeverne Amerike stizale pošiljke brašna, ulja, mlijeka i jaja u prahu, no morale su biti vraćene zbog prevelikih pristojba.³⁷

Tijekom tih gotovo osam godina komunističkoga zlosilja nastavilo se sa zatvaranjem svećenika, a kazne za njih premašivale su redoviti oblik kažnjavanja, kao što je kazna na smrt strijeljanjem. I tada je u zatvoru bilo više od 200 svećenika. Među njima su tada bili mostarski biskup dr. Petar Čule (1898.-1985.) i zagrebački nadbiskup dr. Alojzije Stepinac (1898.-1960.). Osim doušništvu, svećenici i biskupi bili su izloženi i tjelesnim napadima, a od konca rata do godine 1952. mučki je ubijeno oko 30 svećenika, a da za to nije nitko odgovarao. Tako su npr. ljubljanskoga biskupa Antona Vovka (1900.-1963.) u Novomu Mestu, dok je čekao vlak, polili benzinom i zapalili, ali se, zahvaljujući snalažljivosti, uspio spasiti. Mnogim biskupima nije bilo dopušteno dijeliti svetu Potvrdu i poduzimati kanonske pohode.³⁸ U bolna pitanja ubrojeno je i „pitanje službenoga ateističkog kursa u školama i u čitavom javnom životu FNRJ. Ateizam je religija režima. Ateizam se uči u školama, propovijeda na konferencijama, propagira u štampi, silom se nameće činovnicima i vojsci. Učiteljima osnovnih i srednjih škola formalno se zabranjuje pohađanje crkve. Nastavnici, koji se ne pokore toj zabrani, otpuštaju se iz službe. Religioznost se smatra najnepovoljnijom oznakom u službenoj karakteristici državnih činovnika. Oficiri jugoslavenske vojske ne smiju ni pomisliti, da bi svoju djecu dali krstiti“.³⁹ Isto se postupalo i s djecom, štoviše,

³⁶ Usp. R. Razum, *Religiozni odgoj i kateheza u Hrvatskoj od 1945. do 2000.*, u: P. Aračić (ur.), „Jeremija, što vidiš?“ (Jr 24,3). Crkva u hrvatskom tranzicijskom društvu, Diacovensia, Đakovo, 2001., 275-303.

³⁷ Usp. CP, vol. LXXXVIII, 3227-3229.

³⁸ O progonu biskupa i nekih svećenika od 1945. do 1953., biskupi su poslali podsjetnik Vladi u Beogradu, usp. CP, Vol. LXXXVIII., 3238-3239. Ti su događaji jezgrovito opisani u: *La lotta contro il cattolicesimo nella Repubblica Federativa Jugoslava*, L'Osservatore Romano (6. XII. 1953.), br. 284., 3-4.

³⁹ CP, vol. LXXXVIII, 3230.

bilo je primjera da bi učitelji, koji su dolazili u crkvu prokazivali one koji je posjećuju, i tukli djecu ako su pribivala misi ili župnom vjeronauku.

U ta stravična nedjela “treba u prvom redu ubrojiti likvidaciju cjelokupnog katoličkog školstva na području FNRJ. Čitav niz klasičnih i realnih gimnazija, učiteljskih, građanskih, stručnih i osnovnih škola te zabavišta za djecu ukinut je jednim potezom pera, a njihove su zgrade u više slučajeva oduzete zakonitim vlasnicima”.⁴⁰ Crkvi je ostalo samo pravo odgoja svećeničkoga podmlatka, ali joj je oduzeto pravo javnosti, zdravstveno osiguranje, različiti đачki popusti, itd., a neke od tih škola, npr. u Rijeci, Šibeniku i Splitu,⁴¹ ukinute su pedesetih godina XX. stoljeća. Crkvi su već tada bile oduzete sve tiskare i ukinuta nakladnička društva. Time je katolički tisak, koji je prije rata imao 152 svoja lista, posve uništen. S druge strane, neki župni listovi koji su objelodanjivani, morali su šutjeti o društvenim zbivanjima, dok je “državni tisak iz dana u dan napadao Crkvu”, izrugujući biskupe i svećenike i sve druge vjernike zajedno sa Svetim Ocem. Biskupi u Pismu spominju ukidanje mnogih redovničkih samostana i uništenje ženskih redovničkih družbi, zabranu gotovo svih vjerskih društava i sudjelovanje u svakomu obliku katoličkoga javnog života.

Na kraju Pisma pitaju se je li moguć sporazum Crkve i države, tvrdeći da je u takvim okolnostima nemoguć. Zato su napisali: “Tražiti od Crkve da svoj sadašnji položaj u FNRJ prizna kao zakonit i definitivan, bilo bi isto što i tražiti, da Crkva samu sebe zaniječe, ili da potpiše svoju smrtnu osudu.”⁴² Da bi došlo do sporazuma, smatrali su biskupi, država bi morala prestati sa svojim staljinističkim pritiskom, ali ako ne će, onda će samo utvrditi da se u toj državi “ide za potpunim uništenjem religije”. No državna vlast nije prestala s pritiskom, nego je poticala ‘svećenička udruženja’. Njihova je svrha bila razbijati vjerski život: “takva udruženja nemaju potrebnih uslova za postignuće tako velike zadaće. Najprije zato što njihovo osnivanje urgiraju uvijek organi vlasti, koji u tu svrhu obilaze svećenike. Uostalom, način njihova rada i sugestije ... daju nam pravo na zaključak, da bi svećenička društva prema intencijama njihovih pokrovitelja, imala poslužiti razbijanju crkvene discipline i progresivno slabljenju vjerskog

⁴⁰ CP, vol. LXXXVIII, 3230.

⁴¹ Usp. I. Ostojić, *Nadbiskupsko sjemenište u Splitu (1700-1970)*, Split, 1970., 85-90.

⁴² CP, vol. LXXXVIII., 3231.

života”.⁴³ Stoga su biskupi, jednoglasno, 26. rujna 1952. donijeli izjavu *Non licet* (Zabranjuje se), oštro osuđujući ta udruženja, zabranivši njihovo osnivanje.⁴⁴ Posljedica izjave *Non licet* bila je još veća napetost između Crkve i države, štoviše, vlast u Beogradu prekinula je diplomatske odnose sa Svetom Stolicom. Zatraživši slobodu vjerskog života, biskupi su jasno poručili da ne žele aktivno sudjelovati u političkomu životu zemlje, prepuštajući to onima koji su na to pozvani, naglasivši da će se “brinuti za moralne i duhovne temelje našega društveno-političkog života”.

4. TEOLOŠKO-PASTORALNA PROSUDBA

U gotovo pedesetogodišnjoj vladavini komunistička je vlast pokazala svu svoju zloćudnost.⁴⁵ Prisilnim su postupcima, zavodeći i ucjenjujući ljude, održavali strahovladu, koja je, ipak, u drugomu razdoblju (1966.-1990.), nakon potpisa *Protokola*,⁴⁶ bila manje okrutna. No predugo je takav bezbožni sustav trajao, ostavivši teške posljedice u ljudskom duhu. Stoga je bitno istražiti to razdoblje, osuditi komunizam, a radi dobra čovječanstva, s pastoralno-kulturnog stajališta, učiniti sve da se *pročisti spomen* i da se nikada više ne ponovi.

4.1. Društveno-kulturno stanje

Raščlane li se postupci komunističke vlasti i spomenuta biskupska pisma, razvidno je da je taj sustav u sebi bio zao, podijeljen i dvoličan. Misaonim nositeljima tog bezbožnog svjetonazora središnji je cilj bio svakako ostati na vlasti, služeći se

⁴³ CP, vol. LXXXVIII., 3232.

⁴⁴ G. Mattei, *Kardinal Alojzije Stepinac*, GK, Zagreb, 2000., 72: “Zabrana je vrijedila za čitavu Jugoslaviju i donesena je jednoglasno. Glavni promicatelji te osude bila su tri dalmatinska biskupa: mons. Ćiril Banić, apostolski upravitelj šibenske biskupije, mons. Kvirin Klement Bonefačić, biskup splitsko-makarski, i mons. Miho Pušić, biskup hvarski. Podvrgnuti su nečuvenim progonima. Burna i hrabra reakcija biskupa zbunila je komuniste. Još je jedan njihov projekt propao. Nisu uspjeli izazvati raskid s Rimom ni izravnim ni podmuklim djelovanjem.”

⁴⁵ Usp. BKJ, *Zajednička poruka biskupa Jugoslavije*, GK, 5. V. 1965., 3. F. Franić, *Crkva, stup istine*, Književni krug, Split, 1998., 254-255.

⁴⁶ Usp. *Protokol*, GK, 17. VII. 1966., 3-4. S nakanom potpisivanja *Protokola* izmijenjene su mnoge isprave između Svete Stolice, BKJ i vlasti u Beogradu, a objavljene su u: G. Barberini (ur.), *La politica del dialogo. Le Carte Casaroli sull'Ostpolitik vaticana*, il Mulino, Bologna, 2008., 407-546.

svim mogućim sredstvima makijavelističkoga predloška. S teološko-pastoralnoga vida zamjećuje se da su nadahnjujuća, krajnje nećudoredna, sredstva tog sustava bili mržnja i osvetoljubivost, laž i krađa. Nije se ni moglo očekivati ništa drugo osim onoga što je taj sustav ostvarivao.

Pred svjetskom se javnosti novonastala država lažno prikazivala *demokratskom*, želeći se time predstaviti miroljubivo i tolerantno, a u stvarnosti je to bila nasilna boljševička isključiva vlast. Dok su s pravom fašističkoj ideologiji željeli smrt, zbog ubijenoga mnoštva osoba, istodobno su u doba mira, nakon rata, osobito u prvomu razdoblju (1945.-1966.), što se vidi iz spomenutoga, služeći se istim ili sličnim načinom, sijali strah, beznađe i smrt. Danas je kod nas na snazi demokratski sustav, ali umnogome je ostao komunistički duh i navike, koje treba odbaciti i ljudsku osobnost iz temelja duhovno pročistiti.

Svojim su zakonima i Ustavom jamčili ljudsko dostojanstvo, lažno zagovarajući pravo slobode savjesti i vjeroispovijedi, a u stvarnosti su sustavno progonili Crkvu, držeći je najvećim neprijateljima društva, potvrđujući da su zakoni o slobodi i demokracija samo isprazne riječi.⁴⁷ Komunisti su sve učinili da dođe do rastave Crkve od države, kako bi poslije zlobno optuživali Crkvu da ne surađuje s njima.

S antropološkoga stajališta, razvidna je marksistička želja stvaranja "socijalističkog čovjeka" i "prosvijetljenog društva", sa životom bez Boga, gdje se bezboštvo doživljava kao unosna religija, u čijim je temeljima središnji 'lik', kao božanstvo, bio Tito, s komunističkim znakovima, pod kojima su učinjena mnoga zlodjela, predstavljajući ih znakovima mira i pravde.⁴⁸ U toj se

⁴⁷ Poslovni je odbor u ime biskupa 24. III. 1945. poslao pismo vjernicima: "Neprijatelji Katoličke Crkve, a pristaše materijalističkog komunizma, koji je Hrvatski narod plebiscitarno odbio, ... počeli su i u Hrvatskoj Domovini iztrebljivanjem svećenstva i iztaknutih najboljih vjernika prema svojem sviestnom programu. Njihova nepravda vidi se već po tome, što oni unapried obtužuju sve biskupe, svećenike i redovničke pokrajine, da su 'ratni zločinci', a pojedinih nepoćudnim osobama podmeću, da su one krive zlodjelima, koja su počinjena u ovom ili onom kraju." *Poslanica Hrvatskog Katoličkog Episkopata*, Katolički list, 1945., br. 12.-13, 94.

⁴⁸ Na spomendan sv. Joakima i Ane, 26. VII. 2010., u Kosovu kraj Knina šibenski je biskup Ante Ivas rekao da su četnici i "gerilski" komunisti, s petokrakom na glavi, zaustavili vlak sa svećenicima i hodočasniciima na tromeđi Bosne, Dalmacije i Like, oko Trubarara te ih poubijali i bacili u jamu Golubinjaču, *Propovijed biskupa Ivasa na hodočašću sv. Anj, GK, 8. VIII. 2010., 3.* Taj užasni događaj slavljjen je u bivšoj državi kao Dan ustanka. Hrvatska je vlada, 2010. godine, ne ispitavši istinu o tim nemilim događajima, podigla spomenik

nakani prisilno ostvarivao bezbožnički odgoj po školama i svim drugim ustanovama, sumnjičeći i osuđujući sve koji bi imalo pokazali kršćansku svijest i hrvatski osjećaj, zbog čega se lako moglo završiti na višegodišnjoj robiji. U tom se vidu stvaralo prividno 'bratstvo i jedinstvo', nastojeći uništiti državotvorno-nacionalni osjećaj, društveno-kulturnu baštinu i kršćansku svijest. Razorne posljedice savezne jugoslavenske "tamnice", u čijim je društvenim strukturama prevladavala srpska hegemonija, osobito su se osjetile kada je vodstvo, zaraženo komunističkom zamisli od 1945. do 1952. godine, u zajedništvu s jugoslavenskom armijom, pokazujući svoje stvarno lice, oružano i osvajačko, pošlo u napad, 1991. godine na goloruki hrvatski narod i njegovu zemlju.

Nakon Drugoga svjetskog rata na našim je područjima počeo industrijsko-urbanistički razvitak, što je bila velika promjena i svojevrsni udar za tadašnje prevladavajuće seosko stanovništvo. Komunističkomu je sustavu to išlo u prilog, jer je lakše mogao nadzirati stanovnike, politički i gospodarstveno. Time se potvrdila središnja nakana: raseliti seosko stanovništvo, a one koji su ostali na selu, oslabiti i ne ulagati u gospodarstvo i seosku izgradnju, što se i danas osjeća; u gradovima su se gradili mali stanovi da se ne bi stvarale mnogobrojne katoličke i hrvatske obitelji.

Temeljna je komunistička zabluda bila u tomu što su se oslonili na svoje snage i prisilu zaogrnutu marksističkim plaštem dijalektičkoga materijalizma, misleći tako uništiti Crkvu, zaboravljajući da je ona Božje djelo i ne računajući na snagu vjere i poticaj Duha Svetoga.

u Srbu tzv. borcima za slobodu, a predsjednik Republike Hrvatske dr. Ivo Josipović, otkrivajući taj spomenik, 27. VII. 2010., rekao: "Gledam vaša odličja iz Drugog svjetskog rata, koja danas nosite, i tako treba, s ponosom ih stavite. Neki od vas nose i kape partizanke. To su lijepe kape, one su poruke ljubavi i mira, poruke da više nikada ne bude zločina, genocida i rata. Hrvatska je demokratska zemlja u čijem je Ustavu upisan antifašizam." Usp. I. Miklenić, *Opasna pristranost državnih vlasti*, GK, 8. VIII. 2010., 2.

Splitsko-makarski nadbiskup Marin Barišić je u homiliji na Veliku Gospu 2010., u Sinju rekao: "Njihovi ideološki simboli i znakovlje koje nose neki ohrabreni manekeni i manekenke pristaju opasnom Zmaju o kojem nam govori knjiga Otkrivenja, te nikako ne mogu biti simboli mira i ljubavi, dobrote i solidarnosti." Vjesnik Splitsko-makarske nadbiskupije, 141 (2010.), 4, 286. O spomenutom antifašizmu kardinal je Josip Bozanić rekao: "Antifašizmu nije potrebno da se pod njegov plašt skrivaju komunistički zločini, ni da se još uvijek olako izjednačava legitimna i opravdana obrana slobode s revolucionarnom borbom komunista za osvajanje vlasti." J. Bozanić, *Istina u ljubavi*, GK-ŠK, Zagreb, 2008., 72.

4.2. Utjecaj na pastoralni rad

Prije nekoliko godina razgovarao sam s jednim svećenikom; nakon toliko godina 'demokracije' na njemu su se osjetile teške posljedice komunističke prisile. Zamolvši ga da govori malo 'glasnije', on mi reče: "Nemoj mi zamjeriti. Svašta sam proživio u ona pogubna vremena, pa mi se još uvijek čini da me Udba prati. Zato sam tih."

O pustoši komunizma govori činjenica da je pastoral u Hrvatskoj bio gotovo sustavniji i mnogovrsniji prije Drugoga svjetskog rata nego danas, premda je i tadašnja država uhodila Crkvu.⁴⁹ Bogatstvo rada i zauzetost Crkve na unutarnjem i na društvenom području, prepoznaje se iz činjenice da su komunisti, želeći joj naštetiti, ukinuli i zabranili gotovo sve što se odnosilo na Crkvu. Time su upali u zamku i omču osobne oholosti. Do tada zaživjeli i dobro ustrojeni pastoral, koji je produbljivao smisao poslanja vjernika u svijetu i osjećaj za vjeru, dugogodišnjim je komunističkim pritiskom umnogome oslabio, ali nije posve uništen.

Komunisti su svakako nastojali, različitim podvalama, stvoriti nepovjerenje između vjernika i pastira. Svećenici su, osobito u to mučeničko doba, od 1945. do 1952. godine, bili prisiljeni povući se 'u sakristiju', pa se nije moglo sustavno pastoralno raditi *ad intra*, a kamoli *ad extra*. To je, s jedne strane, pridonosilo 'autoritativnomu' pastirskom pristupu pastoralu produbljujući uobičajeni (tradicionalni) rad, gdje je samo svećenik bio nositelj pastorala, a vjernici su bili samo primatelji crkveno-duhovnih dobara.⁵⁰

Pastoralni rad *solo* oblika, za razliku od onoga prije rata, zatvoren u župe,⁵¹ gdje se nije mogao učinkovito provoditi ni redoviti pastoral, utemeljen na podjeli sakramenata, bogoslužju i karitasu, kod mnogih je vjernika otupio osjećaj crkvenosti. Stvaralo se ozračje u kojemu se smatralo da je vjera 'privatna stvar' i da ona nema što raditi u društveno-kulturnomu životu, a Crkvu se poistovjetilo s biskupima i svećenicima, što je pridonosilo udaljavanju vjernika i svećenika, namećući vjernicima osjećaj manje vrijednosti. Protjerivanje vjere i vjernika iz društva u

⁴⁹ O stanju Crkve u državi prije Drugoga svjetskog rata, usp.: *Poslanica katoličkih biskupa vjernicima*, 4. V. 1938., CP, XLIV, 3056-3068.

⁵⁰ M. Šimunović, *Kateheza prvenstvena zadaća Crkve*, KS, Zagreb, 2011., 34.

⁵¹ Usp. P. Aračić – R. Razum, *Župni pastoral*, u: P. Aračić (ur.), "Jeremija, što vidiš?", nav. dj., 127-150.

svakodnevicu je pridonosilo širenju komunističkoga mentaliteta i ateizaciji društva. Vjerski je život slabio u školovanih osoba i osoba na društvenim položajima.⁵²

Duhovna praznina i manjak crkvenosti osjetili su se početkom društvenih promjena 1991., padom komunizma, kada su se pružile mnoge pastoralne mogućnosti, ali nije bilo dovoljno osposobljenih pastoralnih radnika, osobito vjernika laika. Komunistička je vlast u svijesti mnogih ljudi izazvala ravnodušnost prema kršćanskim vrjednotama, stvorivši više nominalnih nego stvarnih vjernika, što danas upućuje pastoral na važnost i žurnost traženja odgovora u načinu prenošenja vjere u novim društveno-kulturnim okolnostima.

ZAKLJUČAK

Razdoblje od 1945. do 1952. godine jedno je od najpogubnijih u hrvatskoj povijesti. Pogubno je zbog toga jer je komunistička vlast najviše poštivala nasilje, okomivši se na Boga i na čovjeka, unoseći nered u društvo. Komunizam je ljudsku svijest, način razmišljanja i rada duboko izopačio, što je još uvijek duboko usječeno u mnogim osobama, koje moćno i danas odlučuju u različitim društvenim ustrojima. Jednourni je sustav postavio granice i za pastoral, koji i danas umnogome baštini navike iz tog doba.

To je svojevršno upozorenje i za društveno-kulturni svijet, da mu treba duhovno obraćenje i pročišćenje u oslobođenju od mentaliteta koji sprječava zdrave odnose i koči širenje životnih vidika. Koliko su tvrde komunističke umne utvrde u društvenomu ustroju, govori činjenica da, unatoč načelnoj osudi tog zla, do danas nitko nije osobno odgovarao za progon Crkve i ubojstva mnogih nevinih ljudi, dok se istodobno progone branitelji iz Domovinskoga rata.

Isto tako je nužna pastoralna promjena, za čije se pothvate današnji vjernici mogu nadahnjivati na odvažnim i razboritim

⁵² Usp. *Promemoria inviato dall'Arcivescovo di Zagabria presidente delle Conferenze Episcopali Mons. F. Šeper alla Commissione Religiosa Federale* (22. 9. 1961.), u: G. Barberini (ur.), *La politica...*, nav. dj., 445-449. Splitsko-makarski nadbiskup mons. Frane Franić u pismu mons. Agostinu Casaroliju, koji ga je, 1964., zamolio da iznese svoje mišljenje o ugovorima Svete Stolice i bivše države, govori o pritisku komunističke vlasti na vjernike, usp. *Promemoria di Mons. F. Franić Vescovo di Split e Makarska redatto su richiesta di Mons. Casaroli*, u: G. Barberini (ur.), *La politica...*, nav. dj., 470-478.

postupcima svojih pastira, koji su se mučeničkim svjedočanstvima vjere zauzimali za Božju stvar u svijetu. Također su uvjereni vjernici laici bili pripravniji prije umrijeti nego zatajiti evanđelje, pa su na temelju kršćanske dosljednosti očuvali obitelj i narodnu svijest, odgajali djecu i prenosili vjeru. Danas je nužna obnova društva i pastorala u svetosti života i zajedništva te pastoralno osmišljeno i stvaralačko ostvarivanje slobode.

SOCIAL CONDITIONS AND PASTORAL WORK IN CROATIA
BETWEEN 1945 AND 1952 BASED
ON THE PASTORAL LETTERS

Summary

In the article the author presents the socio-cultural conditions in the period of the communist rule, from May 1945 to 1952, analyzing its influence on the pastoral work. Using the historical-evaluation ways, he analyzes several bishops' letters from that dark period, on the basis of which he weighs the relationship between the former state's public administration and the Church. In the first part he analyzes the Pastoral Letter from 1945, and in the second part he refers to the instructions of the arch/bishops Bonifačić and Stepinac regarding the Communist Party marriage law from 1946. In the third part he presents the bishop's letter to the president Tito, showing the relationship of government to the church and the people. Although the author suggests a certain connection between the communist and today's social structure, he deduces a deeper theological-pastoral reference.

Key words: bishops, Church, communism, pastoral work, persecutions, power.